

FƏXRƏDDİN RAZİNİN TƏFSİRİNDƏ YER KÜRƏSİ İLƏ BAĞLI AYƏLƏRƏ ELMİ YANAŞMA

*i.ü.f.d. Ələddin Sultanov,
Bakı İslam Universitetinin təfsir müəllimi
aladdin_sultanov@yahoo.com*

XÜLASƏ

Tarix boyu dünyanın necə yarandığı və quruluşu barədə suallara cavab tapmağa çalışan insanlar, eyni zamanda, bununla bağlı dini mənbələrə də müraciət etmişlər. Digər ilahi kitablarda olduğu kimi, Qurani-Kərimdə də kainatın və Yer kürəsinin yaradılışı barədə müəyyən məlumatlar mövcuddur. Bir qisim İslam alimləri isə Qurandakı qısa məlumatlardan yola çıxaraq, dünyanın yaradılışı və xüsusiyyətləri barədə geniş şərhlər verməyə səy göstərmişlər. Məqələmizdə bu alimlərdən biri olan Fəxrəddin Razinin yer üzü ilə bağlı ayələri necə təfsir etdiyini araşdırdıq. Eyni zamanda, Razinin həyatı və elmi yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verdik.

Dünyanın yaranması və xüsusiyyətləri ilə bağlı ayələri öz dövründə məqbul hesab edilən bəzi elmi nəzəriyyələrlə şərh etməyə çalışan Razi Quranın həmin nəzəriyyələrlə ziddiyyət təşkil etmədiyini və Quran ayələrinin elmi həqiqətlərə işarə etdiyini irəli sürmüşdür. Lakin onun yer üzü ilə bağlı müəyyən ayələrə gətirdiyi bəzi şərhlərin daha sonrakı dövrlərdə ortaya çıxan elmi həqiqətlərə zidd olduğu məlum olmuşdur. Bu da bizə elmi nəzəriyyələrlə Quranı təfsir etməyin gələcəkdə bu sahədə müəyyən problemlər yarada biləcəyini göstərir.

***Açar sözlər:** Yer kürəsi, Quran, Razi*

Giriş

Tarixin bütün mərhələlərində filosoflar və elm adamları kainatın və dünyanın necə yarandığını araşdırmış və öyrənməyə çalışmışlar. Qədim yunanların ilk maddəni axtarışında, hinduizmin panteist düşüncəsində, müxtəlif əfsanə və miflərdə – yaradılış məfhumu də hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur (Aydın 1999, 23). Sözügedən məsələ səmavi dinlər tərəfindən də qismən cavablandırılmış və təsadüfi yaradılış rədd edilmişdir. Müqəddəs dinlərdən biri sayılan xristianlığın kitabı İncildə bu mövzuya az yer verilsə də, digər səmavi din olan yəhudiliyin Tövratında bununla bağlı geniş izahlar görə bilərik. Qurani-Kərimdə isə “yaradılış” Allah və məxluqat arasındakı fərqi müəyyənləşdirən bir xətdir (Yıldırım 1997, 193). Qurana görə, Allah Yer kürəsini, oradakı heyvanları və bitkiləri insanın mənafeyi üçün xəlq etmişdir. Quranda bununla bağlı bir çox ayəyə rast gəlirik.

Yaradılış ilə bağlı müqəddəs kitablarda yer alan ifadələrin elm-din münasibəti mövzusunda aparılan müzakirələrin mahiyyətini müəyyənləşdirməkdə mühüm roludur. Məsələyə İslam dini çərçivəsindən yanaşdıqda, belə görüntü müşahidə edilir: elm və din arasında uyğunsuzluğu irəli sürənlər yeni elmi kəşflərin Quran ayələrində gətirilən bəzi izahlarla müəyyən ziddiyyət təşkil etdiyini görmüş olduqlarını bildirirlər (Bulğen 2015, XIII, 62). Bu ziddiyyətlərə diqqət çəkən Məhəmməd Əsəd (ö. 1992) Qurani-Kərimi elmi cəhətdən təfsir edənləri bu sözləri ilə tənqid etmişdir: *“Bir qayda olaraq Qurandakı ifadələri bu gün doğru qəbul etdiyimiz, lakin sabah başqa bir nəzəriyyə ilə təkzib ediləcək bəzi elmi kəşflər və teoriyalarla şərh etməyə səy göstərmək boş işdir və faydasızdır”* (Esed 2004, II, 651).

Bəzi alimlər öz dövrlərində məqbul hesab edilən nəzəriyyələrə təfsir əsərlərində yer verərək, onlara istinad etmiş və bu nəzəriyyələrin işığında Quranı təfsir etməyə çalışmışlar. Belə demək mümkünsə, Quranı təfsir edərkən din və ağılı (hikməti) birləşdirmək istəmişlər. Fəxrəddin Razi təfsirində bu metoddan çox istifadə edib, hikməti dinə xidmət edəcək bir vəziyyətə gətirmək istəyənlərdən hesab olunur (Cerrahoğlu 1996, II, 31).

1. Fəxrəddin Razi və təfsiri

Əbu Abdullah Məhəmməd ibn Ömər ibn əl-Hüseyn ibn əl-Həsən ibn Əli – mənbələr onun adını tam olaraq belə qeyd etmişdir. Xalq arasında isə o daha çox Fəxri-Razi, yaxud Fəxrəddin Razi kimi tanınmışdır (İbn Həcər 1971, IV, 426-429). O, miladi 1149-cu ildə, həmin dövrdə Böyük Səlcuqlu dövlətinin paytaxtı olan Rey şəhərində dünyaya göz açmışdır (İbnüs-Sübki 1964, VIII, 85). Həyatını elmi yaradıcılığa həsr edən və eyni zamanda, dövlət adamları ilə isti münasibətlərdə olan Razi miladi 1209-cu ildə ramazan ayında Herat şəhərində vəfat etmişdir (İbn Xəlliqan 1968, IV, 252). Yazılarını ərəb və fars dillərində yazan Razinin 200-dən artıq elmi əsəri vardır (İbn Kəsir, 1981, XIII, 60). İslam elmləri sahəsində ən məşhur əsəri isə *“Məfatihül-ğeyb (ət-Təfsirul-kəbir)”* adlı irihəcmli təfsir kitabıdır.

“Məfatihül-ğeyb” dirayət təfsiri olmaqla yanaşı, onun içində çoxlu sayda hədis və xəbər də yer alır. Ayəni ayə ilə təfsir etməyə üstünlük verən Razi, eyni zamanda, vəhyi dəstəkləmək üçün əqli dəlillərdən də istifadə etmişdir. Təfsirində bütün məsələləri sağlam fəlsəfi mübahisələrə əsaslandıraraq və qanəedici bir üslubda araşdıran Razi ayə və surələr arasındakı münasibəti ən gözəl şəkildə açıqlayan təfsirçilərdən hesab olunur. Yaradıcılığında elmi izahlara yer verən təfsirçi elmi təfsir metoduna müsbət yanaşmış və bir çox ayənin təfsirində bu üsuldən istifadə etmişdir. Quran ayələrini elmi üslubla şərh edərkən Razi bir çox elmi və fəlsəfi əsərdən yararlanmış, lakin onlardan çox azının adını öz əsərində qeyd etmişdir. Buna misal olaraq, Siracəddin əl-Fərqaninin *“Kitabul-füsul”*, Hipokratın *“Kitabul-füsul”*, Əbu Reyhanın *“ət-Təlxis”* və Kalinusun *“Mənafiu-l-Əza”* adlı əsərlərini göstərmək mümkündür (Razi 1990, XXXII, 48).

2. Yer kürəsi ilə bağlı ayələrin təfsirində elmilik məsələsi

Qurani-Kərimin bəzi ayələrində dünyanın yaranması ilə bağlı bəzi bilgilər verilməklə yanaşı, çox geniş məlumatlara da rast gəlinmir. Bir qrup belə ayələrin təfsirində bəzən “İsrailiyyat” dediyimiz əvvəlki müqəddəs kitablara müraciət etmiş, bir qisim təfsirçi isə yaşadıkları dövrlərdə doğru qəbul edilən bəzi elmi nəzəriyyələr əsasında izah etmişdir. Bu metoddan ən çox istifadə edənlərdən biri də Razidir.

“Məfatihül-ğeyb” əsərində Razi yer üzü ilə bağlı ayələri təfsir edərkən həm İsrailiyyatdan bəzi xəbərlərə yer vermiş, həm də öz dövründəki elm adamları və filosofların fikirlərindən istifadə edərək müəyyən izahlar gətirmişdir.

2.1. Yerin yaradılması və altı gün məsələsi

Yer kürəsinin yaradılması ilə bağlı ayələrin təfsirinə böyük əhəmiyyət verən Razi bu mövzuya əsərinin müxtəlif yerlərində geniş yer ayırmışdır. Razi *ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَىٰ السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ* “Sonra Allah tüstü halında olan göyə üz tutdu. Ona və yerə belə buyurdu: “İstər-istəməz gəlin!”. Onlar da “İstəyərek gəldik!” – deyə cavab verdilər” (Quran 41:11) ayəsinin təfsirində qeyd edir ki, göylər və yer Allah tərəfindən yaradılmazdan əvvəl hər yer qaranlıq və işıqsız olub, kainatda kiçikhəcmli zərrələr mövcud idi. Allah-Taala bu zərrələri bir yerə yığaraq onlardan ulduzları, göyləri, Günəşi və Ayı xəلق etmiş, sonra bunlara işıqlandırma xüsusiyyəti vermişdir. Buna görə də həmin ayədə bu zərrələrə *دخان* (duman/tüstü) adı verilmişdir. Səbəb isə bu sözün bir-birindən ayrı qaranlıq zərrələr mənasında işlədilməsidir (İbn Mənzur 1414, XIII, 150). Yer və göylərin yaradılmazdan əvvəl bitişik olduğunu ifadə edən *الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا* “Məgər kafir olanlar göylə yer bitişik ikən Bizim onları ayırdığımızı və hər bir canlıyı sudan yaratdığımızı görmürlərmi?!” (Quran 21:30) ayəsinin təfsirində Razi buradakı *رتق* (bitişmə) və *فتق* (ayrılma) ifadələrinin məcazi olduğunu qeyd etmiş və bu ifadələrlə yoxluq və varlığa işarə olduğunu iddia etmişdir; yəni, göylər və yer yaradılmazdan əvvəl hər ikisi var olmadığı üçün eyni xüsusiyyətə malikdir və bu, yoxluq xüsusiyyətidir ki, ayədə bu sözlü ilə, xəلق edilmələri isə *فتق* sözü ilə ifadə edilmişdir (Razi 1990, XXII, 141). Digər tərəfdən, Razi yer və göylərin bitişik olub qatı bir hal aldığı, daha sonra yağış yağması nəticəsində yumşaldıklarını iddia etmişdir.

Quranda yer və göylərin altı gün ərzində xəلق edildiklərini bildiren ayələrdən biri də *إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ* – “Həqiqətən, Rəbbiniz göyləri və yeri altı gündə xəلق edən Allahdır...” (Quran, 7:54) ayəsidir. Bu ayədəki *أيام* (altı gün) ifadəsi hər zaman təfsirçilər arasında mübahisə mövzusu olmuşdur. Razi bununla bizim bildiyimiz gün yox, zaman və müddətə işarə olduğunu irəli sürmüş və belə bir izah gətirmişdir:

“Günlər” sözü ilə onun lüğət mənasının qəsd olunması imkansızdır. “Gün” ərəb dilində günəşin doğmasından batmasına qədər olan müddətə deyilir. Göylər

yaradılmazdan əvvəl nə günəş vardı, nə də ay. Buna görə də ayədəki “gün” ifadəsi ilə “vaxt” nəzərdə tutulmuşdur” (Razi 1990, XXVIII, 158).

Razinin bu ifadələrindən onun “يوم” sözünü dünyanın yaranmasındakı zaman mərhələsi şəklində izah etdiyini söyləyə bilərik. Bununla yanaşı o, dünyanın yaradılmasındakı müddətin bir neçə günlük müddət ola biləcəyini də mümkün hesab etmişdir.

Elm çərçivəsindən bu hadisəyə baxdığımızda, bir qrup alim tərəfindən irəli sürülən Big Bang (böyük partlayış) nəzəriyyəsinin son forması göstərir ki, 20 milyon il bundan əvvəl kainatı meydana gətirən bütün maddələr bugünkü dünyanın həcmi qədər bir yerdə sıxılmış vəziyyətdə idi (Demirsoy 1985, I, 555). Bu partlayışdan uzun vaxt sonra, təqribən, 4,5 milyard il əvvəl Günəş sistemindəki Yer kürəsi və digər planetlərin yerində “Nebula” adı verilmiş qaz və toz hissəciklərindən ibarət bulud topası var idi. Uzun bir vaxt keçdikdən sonra, Nebulanın tərkibindəki təzyiğin artması nəticəsində oradakı istilik 1,5 milyon dərəcəyə çatdı və orada şiddətli partlayış baş verdi. Bunun nəticəsində Nebuladan bir çox parça qopmuşdur ki, Yer kürəsinin həmin parçaların birindən meydana gəldiyi təxmin edilir (Aksoy 2004, 59-60).

Stepan Havkinq kimi müasir elm adamları kainatın bir başlanğıcının olduğu fikrində yekdildirlər (Stone 1993, 137). Big Bang nəzəriyyəsini dəstəkləyən Kvant fizikası yaradılışın yoxdan var olduğunu elmi cəhətdən əsaslandırmağa səy etmişdir. Kvant nəzəriyyəsinə görə, əslində, maddə adlandırdığımız enerjinin pərçimlənmiş formasıdır. Enerji hər şeyin əsasıdır və bu da kainatın ilk əvvəl bir bütövlük halında olduğunu göstərir (Aydın 1999, 61-62).

Big Bang nəzəriyyəsinə görə, kainat əsrlər adlayaraq, hazırkı formasını alana qədər on səkkiz mərhələdən keçmişdir. Bu mərhələlərin sonuncusu olan “Günəş sisteminin yaranma dövrü”ndə isə Yer kürəsi bundan, təqribən, 5 milyard il əvvəl toz buludlarından meydana gəlmişdir. Başlanğıcında geniş və yumşaq bir formada olan Yer kürəsi getdikcə sıxlaşaraq sərtləşmiş və həcmi kiçilmişdir. Zaman ötdükcə, Yer kürəsinin səthi soyuyaraq sərtləşmişdir. Daha sonrakı dövrlərdə isə oksigen və atmosfer təbəqələri meydana gəlmişdir. (Demirsoy 1985, I, 559-560).

Məlum olur ki, Yer kürəsi və kainatın yaranması ilə bağlı elmi nəzəriyyələrdəki mərhələlər altıdan çoxdur. Qurani-Kərimdəki “altı gün” ifadəsinin yaradılış mərhələlərinin dəqiq sayını göstərməməsi, yaxud bu rəqəmin çoxluğa işarə etmək üçün istifadə edildiyi ehtimal daxilindədir. Razinin “altı gün” ifadəsini yaradılışın altı mərhələsi olaraq izah etməsi elmi nəzəriyyələrlə uyğunluq təşkil etmir.

2.2. Yer in təbəqələri

Göyün yeddiqat olaraq yaradılması bir çox Quran ayəsində göstərilməklə yanaşı, eyni zamanda, bir ayədə yerin yeddiqat olaraq yaradıldığı bildirilir. Həmin ayədə **اللَّهُ** “Yeddi göyü və yerdən də bir o qədərini yaradan Allahdır” (Quran 65:12) buyrulur və göylər miqdarında, yəni yeddi təbəqə yer yaradıldığı bildirilməkdədir. Təfsirində Yer kürəsinin bu təbəqələrindən də bəhs edən

Razi, Məhəmməd ibn Saib əl-Kəlbini (ö. 146/763) bu ayəni təfsir edərkən Yer kürəsini – torpaq təbəqəsi, pələng təbəqəsi və dənizlə torpaq arasında olmaqla üç formada təsvir etdiyini bildirir (Razi 1990, X, 566). Müqatil ibn Süleymanın (ö. 150/767) bu ifadələrlə vəhyin Yer üzünə gəlmə təbəqələri olaraq açıqladığını bildiren Razi bu ayəni fərqli bir şəkildə təfsir etmişdir. Belə ki, bu, yeddiqat yer ilə yeddi planet nəzərdə tutulmuş ola bilər. Yerini həqiqətən, yeddi qatdan ibarət ola biləcəyini mümkün hesab edən Razi nəticə etibarilə ən doğrusunu Allahın bildiyini də istisna etməmişdir (Razi 1990, X, 567).

Müasir elmin baxış bucağından yanaşdıqda, geologiya elmi Yerini təbəqələri haqqında müəyyən məlumatlar verməkdədir. Elmə məlum olmuşdur ki, Yer kürəsinin mərkəzində “daxili nüvə”, onun ətrafında “xarici nüvə” yer alır və bunlar maqnit sahəsini meydana gətirir. Onun ətrafında mantiya təbəqəsi, onun da ətrafında isə yuxarı mantiya təbəqəsi yer alır. Bunun üstündə litosfer adlandırılan yer qabığı təbəqəsi yerləşir (Ketin 1967, 14). Nəticədə, elmin verdiyi məlumatlara görə, Yer kürəsinin 5 əsas təbəqədən meydana gəldiyi ehtimalı yaranır. Başqa bir hipotezə – Razinin Kəlbidən nəql etdiyi və Yerini üç təbəqədən meydana gəldiyi rəvayət olunanlarla bu, elmi məlumatlar ziddiyyət təşkil edir; həmçinin ayədəki yeddi təbəqənin say etibarilə bu təbəqələrlə üst-üstə düşmədiyini görürük.

2.3. Yerini forması

Yer kürəsinin hansı formaya bənzədiyi zaman-zaman insanlar arasında mübahisələrə gətirmiş, tarixin müxtəlif dövrlərində həm elm aləmində, həm də dini mühitdə dünyanın düz, yaxud kürəşəkilli olduğu fikrini müdafiə edənlər tapılmışdır. Qədim dövrlərdə dünyanın daha çox düz, yaxud yarımkürə formasında olduğu fikri mənimlənilmişdir.

Bəribaşdan bildirək ki, Fəxrəddin Razi dünyanın kürə şəklində olduğunu qəbul edən alimlərdən idi. Bu hipotezin əksinə olaraq, Yerini düzformalılığını iddia edənlərin ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً “O Allah ki, sizin üçün yer üzünü döşədi, göyü isə tavan olaraq yaratdı...” (Quran 2:22) ayəsini buna dəlil gətirdiklərini qeyd edən Razi buna etiraz bildirmiş və bu barədə belə demişdir:

“Bəziləri yerini döşənmiş bir halda olması üçün onun kürə şəklində yox, düz olmasının labüdlüyünü iddia edərək bu ayəni dəlil göstərirlər. Bu, həqiqətdən uzaq bir fikirdir. Yer kürəsi çox böyük olduğu üçün onun səthindəki hər hissə düz bir yer kimidir ki, yaşamaq üçün əlverişli olsun” (Razi 1990, II, 95).

Razi Yerini kürə şəklində olduğunu وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَالْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِي “Biz yerini uzadıb yaydıq, orada möhkəm dağlar yerləşdirdik...” (Quran, 15:19) ayəsinin təfsirində geniş şəkildə izah etmişdir. Raziyə görə, bu ayədəki مَدَدْنَاهَا “Biz yerini uzadıb yaydıq” ifadəsi Yerini kürə şəklində olması ilə ziddiyyət təşkil etmir. Yer kürəsinin həcmi çox böyükdür və bunu yaxından seyr etdiyimiz zaman, onu uzadılmış formada görürük (Razi 1990, XIX, 135).

Razinin yaşadığı dövrdə bəzi elm adamları Yerini yarımkürə formasında olduğunu iddia etmişlər. Onlara görə, Yerini kürə şəklindəki hissəsi üst tərəfdə, düz

olan hissəsi isə alt tərəfdədir və suyun üstündə dayanır. Razi onların bu iddiasını rədd etmiş və “yarım kürənin nə üçün su üstündə dayandığı” sualını ortaya ataraq, bunun təbiət qanunlarına, məntiqə tərs mütənəsb olduğunu bildirməklə onların bu iddialarının səhv olduğunu göstərməyə çalışmışdır (Razi, 1990, I, 336).

Alim aytutulması hadisəsini Yerin kürə şəklində olduğuna dəlil göstərmişdir. Yer kürəsi Ay ilə Günəş arasına girdiyi zaman aytutulması baş verir. Aytutulması dairəvi şəkildə baş verdiyinə görə, Yerin də kürəşəkilli olduğu anlamına gəlir. Razinin dövründə bu fikrə qarşı çıxan bəziləri dünyadakı dağları və çuxurları göstərərək, bunun dairəviliyə zidd olduğunu bildirmişlər. Razi isə bunun nisbi bir məsələ olduğunu qeyd etmiş, həmin dağ və çuxurların Yer kürəsinin həcminə nisbətən çox kiçik olduğunu və bu səbəbdən, onun kürə şəklində olduğuna maneçilik yaratmadığını bildirmişdir (Razi 1990, IV, 154).

Razi *إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ* ... *يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ...* “Şübhəsiz ki, Rəbbiniz göyləri və yeri altı gündə xəlq edən, sonra ərşə istiva edən, gündüzü sürətlə təqib edən gecə ilə örtüb bürüyən, günəşi, ayı və ulduzları Öz əmrinə boyun əymiş bir halda yaradan Allahdır” (Quran 7:54) ayəsinin təfsirində Yer kürəsinin forması ilə bağlı fikirlərini bildirmiş, onun kürə şəklində olduğunun astronomiya elmi tərəfindən təsdiqləndiyini qeyd edərək belə bir dəlil gətirmişdir:

“Qərb məmləkətində gecənin başlanğıcında aytutulması olduğunu fərz edək. Bu aytutulması şərq məkanındakı gündüzün başlanğıcında baş vermiş olur. Bu yalnız o halda mümkün olar ki, Yer kürəsi şərqdən-qərbə tərəf kürə formasında bərqərarlaşsın. Bu nüminə Yerin kürə şəklində olduğunu göstərən əlamətdir” (Razi 1990, XIV, 80).

Razi belə müşahidələr nəticəsində Yerin kürə şəklində olduğunun sübuta yetirildiyini qeyd etmişdir. Alimin gəldiyi nəticənin əksinə olaraq, yerin düz olduğu fikrini qəbul edən bəzi müsəlmanların *... وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا* “Yeri uzadıb yaydıq...” (Quran 15:19) ayəsini dəlil göstərərək, *“Yer üzü kürə şəklində idi, sonra Məkkədə Kəbədən başlayaraq uzadılaraq sərilmişdir. Beləliklə, yer üzü uzadılmışdır...”* (Təbəri 2000, XVII, 79) kimi iddialar ortaya atdıqlarını bildirir. Onların belə iddialarının əsassızlığını ifadə edən Razi bu tip ayələrin Allahın varlığına dəlalət etdiyini və burada göstərilənlərin insanların müşahidə edə biləcəyi dəlillər olduğunun labüdlüyünü qeyd etmişdir. Belə ifadə etsək, dünyanın Kəbənin altından etibarən yayılmasının müşahidə edilməsi mümkün olmadığına görə, bu, insanlar üçün tövhidə dair dəlil deyil (Razi 1990, XIV, 81).

Elmi cəhətdən yanaşılıqda, bu mövzuda ilk tədqiqat apararı Klavdius Ptolemey (ö. m. 168) olmuşdur ki, o, dünya mərkəzli bir kainat sistemi nəzəriyyəsini ortaya atmışdır. Yəni, dünya kainatın mərkəzində sabit durmaqda və digər planetlər onun ətrafında dövr etməkdədir. Sözügedən nəzəriyyə yüz illər boyunca qərb və şərq dünyasında məqbul hesab edilmişdir (Aydın 1992, V, 196-197). Razi də məhz Ptolemeyin fikirlərinə istinad edərək, kainatla bağlı bir çox ayənin təfsirində onun fikirlərindən faydalanmışdır. Dünyanın kürə formasında olduğu nəzəriyyəsi Xristofor Kolumbun (ö. 1506) XVI əsrin əvvəllərində dünya səyahətinə çıxdığı ilə tam sübuta

yetirilmişdir (Ketin 1967, 8-9). Aydın olur ki, Razinin təfsirində Yer kürə formasında təsvir edilməsi ilə elmə zidd hər hansı bir iddia irəli sürülməmişdir.

2.4. Yer in hərəkəti

Zamanın əvvəllərində insanlarda belə bir inanc mövcud idi ki, dünya hərəkətsizdir. Orta əsrlərdə də İslam dünyasının bəzi dairələrində belə məfhum hökm sürürdü ki, Yer sabit dayanıb. Aristotel (ö. e.ə. 322) və Tales (ö. e.ə. 620) kimi görkəmli filosoflar dünyanın kürə şəklində olub günəş ətrafında dövr etdiyini söyləsələr də, bu hipotez ilk dəfə Nikolay Kopernik (ö. 1543) tərəfindən sübuta yetirilmişdir (Topdemir 2013, 189). 1851-ci ildə Leon Fokault (ö. 1868) tərəfindən kilsə daxilində aparılan bir təcrübədə dünyanın hərəkət etdiyi müşahidə edilmişdir (Asimov 2006, 326).

Dünyanın hərəkət etdiyinə dair Razinin yaşadığı dövrdə və mühitdə hər hansı fikir səslənmirdi. Bu düşüncənin əksinə olanlar dünyanın sabit durduğunu qəbul edirdilər. Razi dünyanın hərəkətsiz olaraq durduğunu qəbul etmiş, təfsirində bunu sübut etməyə çalışmışdır. O, bununla bağlı olaraq belə bir fikir səsləndirmişdir:

“Yer üzünü hərəkətdə olsaydı, bu hərəkət ya düz, yaxud dairəvi formada olacaqdı; o, düz hərəkət etsəydi, yaşaya bilməmiş üçün əlverişli olmazdı; məsələn: hündürdən tullanan kimsə, altındakı yer getdiyi üçün həmin yerə düşməzdi... Əgər yer üzünü dairəvi şəkildə hərəkət etsəydi, yenə ondan istifadə etməyimiz mümkün olmazdı. Məsələn üçün; Yer kürəsi şərqli tərəfdə dairəvi hərəkət etsəydi və bir nəfər qərbə tərəf getmək istəsəydi, onda o şəxs irəliyə addımlaya bilməzdi. Səbəb isə yerin əks istiqamətə hərəkətinin daha sürətli olacağı idi... Bu səbəbdən, yer üzünü hərəkətsizdir” (Razi 1990, I, 336).

Bundan əlavə, *“O، خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بَغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوْنَهَا وَالْأَرْضِ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ، göyləri görə biləcəyiniz bir dirək olmadan yaratmış, siz yığılanmayasız deyə, yerdə möhkəm dağlar bərqərar etmişdir...”* (Quran 31:10) ayəsini təfsir edərkən yerin hərəkətsiz olmasında dağların böyük rol oynadığını iddia edən Razi bunun hikmətini belə izah edir:

“Dünyanın hərəkətsiz olmasında heyvanlar üçün böyük fayda vardır. Bu ayədən belə bir məna çıxır ki, yer üzünü hərəkət etsəydi və onun yalnız müəyyən bir hissəsi heyvanların yaşaması üçün əlverişli olsaydı, o zaman heyvanların bir qismi hərəkət edən yerdən yıxılar və ölərdi. Yer isə hərəkətsiz olduğu üçün heyvanlar özlərinə uyğun yerdə gəzib-dolaşır və yaşayır” (Razi 1990, XXV, 126).

Nümunə gətirilən ayəni əsas götürərək, Razi yer üzünün sabit durmasında dağların böyük əhəmiyyətə malik olduğunu iddia etmişdir. Alim qeyd edir ki, Yer kürə formasındadır və bu kürə hamarquruluşlu olub, enişli-yoxuşlu olmasaydı, su və ya küləyin cüzi bir təsiri ilə dairəvi şəkildə hərəkət etməyə başlar, bunun nəticəsində də yer üzündəki canlılar tələf olardı. (Razi 1990, XXV, 126). Bu səbəbdən, yer üzünü nəhəng dağlarla bərqərarlaşmış, enişli-yoxuşludur ki, bu da onun hərəkət etməsinə mane olur. Ağır dağlar, həmçinin yerin mərkəzinə doğru təzyiq yaradır və bu da onun hərəkət etməsinin qarşısını alır. Razi öz araşdırmaları nəticəsində bu qənaətə

gəldiyini deyir və yenə də ən doğrusunu Allahın bildiyini istisna etmir (Razi 1990, XX, 9).

Nəticə

Razi yer üzünün yaradılışı, təbəqələri, forması, hərəkəti və digər mövzularla bağlı ayələri geniş şəkildə araşdırıb bilməmişdir. Alim bu ayələrin təfsirində yunan fəlsəfəsindən İslam fəlsəfəsinə keçmiş bəzi fikirlərə yer vermiş, ayələri bu mülahizələr çərçivəsində izah etməyə çalışmışdır.

Mütəfəkkirə görə, Allah göyü və yeri yaratmazdan əvvəl işıqsız və bölünməz zərrələr mövcud idi. Bu zərrələr sonradan bir-birindən ayrıldı və göy-yer də aralanmış oldu. Razinin bu fikri müasir elmi kəşflərlə qismən üst-üstə düşsə də, bəzi cəhətlərdən ziddiyyət təşkil edir. Yerin təbəqələri ilə əlaqədar gətirdiyi izahlar, geologiya elminin məlumatları ilə təzadlıdır. Razi yer üzünün kürə şəklində olduğu fikrini qəbul etsə də, onun hərəkətsizliyini bildirmişdir. Dağların hikmətlərindən birinin məhz dünyanı sabit saxlamaq olduğunu irəli sürmüşdür. Razinin elmə zidd olan bu mülahizəsi, əslində, öz dövründə məqbul qarşılanan fikir idi. Eyni zamanda, mütəfəkkir bu kimi ayələri təfsir edərkən, çox məntiqli dəlillərə istinad etmişdir.

Məqaləmizdən əxz etdiyimiz mühüm nəticə isə Qurani-Kərim ayələrinin elmi nəzəriyyələr kontekstində təfsir edilməsinin mənfi cəhətlərini nümunələrlə göstərmək olmuşdur. Belə ki, Razinin bəzi izahları bir müddət sonra elm qaynaqları tərəfindən qəbul edilməmiş və doğru olmadığı sübuta yetirilmişdir. Bu səbəbdən, ola bilsin, belə təfsirləri oxuyanlar Qurana, yaxud həmin təfsirlərin müəlliflərinə şübhə ilə yanaşsınlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Aksoy, Süleyman, “*Kur’an’ın bazı ayetlərinin açığa çıxan astronomik mucizələri*”. “Zenbil Yayınları”. Ankara, 2004
2. Asimov, “*Isaac, bilim və buluşlar tarixi*” (çev. Elif Topçugil), “İmge Kitabevi Yayınları”. Ankara, 2006
3. Aydın, Cengiz, Gülseren Aydın, “*Batlamyus*”, *DİA*, TDV. İstanbul, 1992
4. Aydın, Hüseyin, “*İlim, felsefə və din açısından yaratılış və gayelilik*”. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara, 1999
5. Bulğen, Mehmet, “*Son dönmə osmanlı kəlamçılarınun kevnî ayetləri yorurlama yöntemleri üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği*”, “*Kelam Araştırmaları Dergisi*”, c. XIII, Say: 1, 2015
6. Cerrahoğlu, İsmail, “*Tefsir tarixi*”, I-II. “Fecr Yayın evi”. Ankara, 1996
7. Demirsoy, Ali, “*Yaşamın temel kuralları*”. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. Ankara, 1985
8. Esed, Muhammed, “*Kur’an Mesajı*” (çev. Kudret Büyükcoşkun). “İşaret Yayınları”. İstanbul, 2004

9. İbn Həcər, Ebül-Fəzl, “*Lisanül-mizan*”, I-VII. Beyrut, 1971
10. İbn Kəsir, “*əl-Bidayəvən-nihayə*”. “Məktəbətül-məarif”, I-XIV. Beyrut, 1981
11. İbn Mənzur, Əbül-fəzl Cəmaluddin əl-Ənsari, “*Lisanül-ərəb*”. “Daru Sadir”. Beyrut, 1414
12. İbn Xəlliqan, “*Vəfəyatül-əyan və ənbaiü-əbnai-zəman*”, I-VIII. “Dru Sadir”. Beyrut, 1968
13. İbnüs-Sübki, Əbu Nəsr Tacəddin, “*Tabaqatüş-şafiiyyətil-kübra*”, I-X. “Mətbəətü İsa əl-Babi əl-Hələbi”. Qahirə, 1964
14. Ketin, İhsan, “*Umumi Jeoloji*” (*I kısım*). “Ofset Baskı Otelyesi”. İstanbul, 1967
15. Razi, Fəxrəddin, “*Məfatihül-ğeyb*”, I-XXXII. “Darül-Kutubil-İlmiyyə”. Beyrut, 1990
16. Stone, Gene, “*Evreni kucaklayan karınca*” (çev. Sema Sezgin), “Alkım yayımları”. Ankara, 1993
17. Təbəri, Məhəmməd ibn Cərir Əbu Cəfər, “*Camiül-bəyan fi təvilil-Quran*”, XXIV. “Müəssəsətür-risalə”. Dəməşq, 2000
18. Topdemir, Hüseyin, Gazi Yavuz Unat, “*Bilim tarihi*”. “Pegem akademi yayımları”. Ankara, 2013
19. Uludağ, Süleyman, *Fahrettin Razi*. Ankara 1991
20. Yıldırım, Suat, “*Kur'an'da uluhiyet*”. İstanbul, 1997

д.ф. по теолог. Аладдин Султанов

НАУЧНЫЙ ПОДХОД К АЯТАМ О ПЛАНЕТЕ ЗЕМЛЯ В ТОЛКОВАНИИ ФАХРУДДИНА РАЗИ

РЕЗЮМЕ

На протяжении всей истории, люди пытались найти ответы на вопросы о том, как мир был создан, как он был устроен, и они обращались к религиозным источникам по этой теме. Как и в других священных книгах, в Коране тоже есть определенная информация о создании Вселенной и Земли. Некоторые мусульманские ученые стремились подробно растолковать особенности создания Земли и его характеристики, основываясь на краткую информацию в Коране. В нашей статье мы изучили труды одного из таких учёных-Фахруддина Рази, который толковал аяты, связанные с планетой Земля. Также, мы дали краткую информацию о жизни Рази и его научных исследованиях.

Рази пытался объяснить аяты, связанные с происхождением Земли, используя, некоторые научные теории своего времени и выдвигал гипотезу, что

аяты Корана не противоречат этим научным теориям, и что аяты Корана указывают на научные истины. Но потом выяснилось, что его некоторые толкования аятов по поводу происхождения Земли противоречат более поздним научным открытиям. Это доказывает, что толкование Корана посредством научных теорий, может создать в дальнейшем определённые проблемы.

Ключевые слова: мир, Коран, Рази

Assist. Prof. Aladdin Sultanov

THE SCIENTIFIC APPROACH TO VERSES ABOUT THE EARTH IN THE INTERPRETATION OF FAKHRUDDIN RAZI

ABSTRACT

Throughout history, people tried to find answers to the questions about the creation and organization of the world, and they turned to religious sources on this topic. As in other divine books, the Qur'an also contains certain information about the creation of the Universe and the Earth. Some Islamic scholars have made efforts to give extensive explanations about the creation and the characteristics of the world, following the brief information in the Qur'an. The present article studies the works of one of these scientists, Fakhruddin Razi, who interpreted the ayahs related to the planet Earth. It also gives brief information about Razi's life and scientific studies.

Razi tried to explain the verses related to the origin of the Earth, using some scientific theories of his time and put forward the hypothesis that the verses of the Qur'an do not contradict these scientific theories, and that the Quranic verses point to scientific truths. But then it turned out that some of his interpretations of ayahs about the origin of the Earth contradict later scientific discoveries. This proves that the interpretation of the Qur'an through scientific theories can cause some problems in the future.

Keywords: the world, the Qur'an, Razi

Çapa tövsiyə etdi: i.ü.f.d. Ə.S.Niyazov